

УДК 343.8 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.2>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЩОДО ВАГІТНИХ ЖІНОК ТА ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ В БУДИНКАХ ДИТИНИ ПРИ ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Аніщенко В.О.,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку, Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0002-5062-3789*

Мицька О.І.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
ORCID: 0000-0003-4621-8809*

Осадчий Ю.О.,
*інструктор центру спеціальної підготовки,
Пенітенціарна академія України,
ORCID: 0000-0001-6027-5661*

Аніщенко В.О., Мицька О.І., Осадчий Ю.О. Особливості соціально-виховної роботи щодо вагітних жінок та жінок, які мають дітей в будинках дитини при виправних колоніях.

Стаття присвячена особливостям проведення соціально-виховної роботи з такою категорією засуджених, як жінки, які є вагітними та мають дітей до 3-х років в будинках дитини при виправних колоніях.

Розглянуто, що жінка у всіх творах уособлює в собі символ життя, краси, натхнення, гармонії, мудрості, доброти, любові та є берегинею сім'ї.

Тому основна соціальна її функція – Материнство. Жінка, намагається досягти такого стану як материнство незалежно від віку, освіти, майнового та соціального статусу та ізоляції, перебуваючи в місцях позбавлення волі.

Досліджено основні форми та методи соціально-виховної роботи; до методів можна віднести (бесіда, лекція, дискусія, переконання, консультування тощо), форми проведення є (групова, індивідуальна).

Звернено увагу на арсенал інструментів, які персонал виправних колоній використовує при проведенні соціально-виховної роботи. Важливим інструментом для реалізації соціально-виховної роботи з даною категорією засуджених є корекційна програма з формування відповідального материнства та попередження жорстокого поводження з дітьми серед вагітних жінок і матерів з дітьми в установах виконання покарань під назвою «Я мама або все про виховання».

У статті проаналізовано мету цієї корекційної програми, її особливості застосування до відповідних категорій засуджених. Метою програми є формування у вагітної жінки, жінки з дитиною, яка перебуває в установі виконання покарань, готовності (знання, вміння, вмотивованість) до гармонійного виховання дитини на засадах відповідального материнства та без застосування насильства. Програма призначена для роботи з вагітними жінками та жінками,

які перебувають в установах виконання покарань разом зі своїми дітьми до досягнення ними 3-х років. Також, теми програми можуть використовуватись у роботі з жінками, які мають дітей старшого віку та перебувають у виправних колоніях для жінок, з метою їхньої підготовки для підтримання стосунків з дітьми, забезпечення жінками виховання своїх дітей після звільнення. У виправних колоніях, де є будинки дитини, корекційна програма «Я мама або все про виховання» проводиться у груповій формі та у виді тренінгу.

Ключові слова: вагітні жінки, жінки, які мають дітей в будинках дитини, соціально-виховна робота, програми диференційованого виховного впливу, корекційні програми.

Anishchenko V.O., Mytska O.I., Osadchy Yu.O. Peculiarities of social and educational work for pregnant women and women with children in children's homes at correctional colonies

The article is devoted to the peculiarities of conducting socio-educational work with such a category of convicts as women who are pregnant and have children under 3 years old in children's homes at correctional colonies.

It is considered that a woman in all works embodies a symbol of life, beauty, inspiration, harmony, wisdom, kindness, love and is the guardian of the family.

Therefore, her main social function is Motherhood. A woman tries to achieve such a state as motherhood regardless of age, education, property and social status and isolation, being in places of deprivation of liberty.

The main forms and methods of socio-educational work are studied; the methods include (conversation, lecture, discussion, persuasion, counseling, etc.), the forms of conduct are (group, individual).

Attention is drawn to the arsenal of tools that the staff of correctional colonies uses when conducting socio-educational work. An important tool for implementing socio-educational work with this category of convicts is the correctional program for the formation of responsible motherhood and the prevention of child abuse among pregnant women and mothers with children in penal institutions called "I am a mother or everything about upbringing".

The article analyzes the purpose of this correctional program, its features of application to the relevant categories of convicts. The purpose of the program is to form in a pregnant woman, a woman with a child who is in a penal institution, readiness (knowledge, skills, motivation) for the harmonious upbringing of a child on the principles of responsible motherhood and without the use of violence. The program is intended for work with pregnant women and women who are in penal institutions together with their children until they reach 3 years of age. Also, the program topics can be used in working with women who have older children and are in correctional colonies for women, in order to prepare them to maintain relationships with children, to ensure that women raise their children after release. In correctional colonies where there are children's homes, the correctional program «I am a mother or all about upbringing» is conducted in a group form and in the form of training.

Key words: pregnant women, women with children in children's homes, social and educational work, programs of differentiated educational influence, correctional programs.

Постановка проблеми Сьогодні увага суспільства прикута до причин та умов жіночої злочинності. Діапазон цієї злочинності досить великий: від крадіжок до вчинення вбивств, так само і застосування до них різних видів покарань – від штрафу до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі [1, с. 235]. Злочинна діяльність жінок характеризується низкою чинників: воєнними факторами (збройна агресія, стрес, домашнє насильство, зміна звичного ритму життя, необхідність пристосовуватись до нових обставин життя) і на фоні маргінальних явищ: алкоголізмом, наркоманією, проституцією, неповноцінні родини тощо.

Під час реалізації будь-якого покарання беруться орієнтири на досягнення його мети - виправлення засудженого. Зокрема, як вітчизняна історія виконання покарань, так і міжнародний досвід засвідчили те, що виправити особу, тобто повністю змінити її соціальні установки та цінності, досить складно [1, с. 235].

Законодавець передбачає особливий (індивідуальний) статус жінки в умовах ізоляції від суспільства, надає їй пільгові умови під час відбування покарання. Цей статус стосується такої категорії жінок як вагітних та жінок, які мають дітей віком до 3-х років в установах виконання покарань.

Мета статті дослідити особливості організації і проведення соціально-виховної роботи в установах виконання покарань з засудженими до позбавлення волі вагітними жінками та жінками, які мають при собі дітей віком до 3-х років.

Стан опрацювання проблематики. Необхідно зазначити, що окремі аспекти проведення соціально-виховної роботи в установах виконання покарань у своїх роботах розглядали такі науковці: В. Бадира, І. Богатирьов, А. Богатирьов, К. Василенко, В. Ворожбіт-Горбатюк, А. Долгов, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Мірошніченко, О. Михайленко, Л. Олефір, Л. Оніка, М. Пузирьов, Г. Резніченко, О. Сохач, В. Суліцький, А. Степанюк, О. Таволжанський, А. Федорович, І. Яковець та ін.

Виклад основного матеріалу. В усіх творах, як історичних, так і сучасних, жінка уособлює в собі символ життя, краси, натхнення, гармонії, мудрості, доброти, любові та є берегинею сім'ї.

В міжнародних нормативно-правових актах жінок відносять до вразливих категорій громадян, які вступили в конфлікт з законом.

Крім того, правило 23 (пункт 1) Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями (правил Мандели) визначає, що жіночі установи повинні мати особливі приміщення для догляду за вагітними жінками і породіллями. Там, де це можливо, слід потурбуватися про те, щоб пологи відбувалися не в тюремному, а в цивільному госпіталі. Якщо ж дитина народилася у в'язниці, про цю обставину не слід згадувати в метричному свідоцтві.

Згідно Правил 23 (пункт 2) Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями (правил Мандели) там, де матерям-в'язням дозволено залишати немовлят коло себе, треба передбачити створення ясел, де працював би кваліфікований персонал. Туди слід поміщати дітей у періоди, коли матері не матимуть можливості піклуватися про них [3].

Вчений О. Михайленко вказує, що жінки і чоловіки мають різні потреби, які необхідно задовольняти у період відбування покарання в місцях позбавлення волі. Очевидним є те, що жінки і чоловіки психологічно різні, і також мають особливі медико-санітарні та гігієнічні потреби, не включаючи перед пологовий та післяпологовий медичний догляд [4, с. 176].

Як зазначає Г. Резніченко, проблема особливостей виконання покарання у вигляді позбавлення волі щодо певної категорії засуджених жінок (передусім, вагітних, жінок, які мають дітей віком до трьох років) зайняла належне місце у кримінально-виконавчій політиці, законодавстві держави [5, с. 152].

Материнство – це основна соціальна функція жінки. Це мета, якої намагається досягти жінка незалежно від віку, освіти, майнового та соціального становища. Діти – це майбутнє суспільства. Тому стан вагітності

та материнство охороняється державою [5, с. 152].

Під час відбування покарання у виді позбавлення волі для вагітних жінок та жінок, які мають дітей до трьох років, у разі потреби в кримінально-виконавчих установах закритого типу можуть створюватись будинки дитини.

На теперішній час існує дві виправні колонії, де створено та функціонує будинок дитини. Вперше засуджені до позбавлення волі вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років направляються в Дніпропетровську область – до державної установи «Кам'янська виправна колонія (№ 34)». Повторно засуджені до позбавлення волі вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років, будуть направлені в Полтавську область – до державної установи «Надержинщинська виправна колонія (№ 65)».

Відповідно до ст. 141 КВК України засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років. Будинок дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку [6].

У системі засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, важливе місце займає соціально-виховна робота. Згідно ст. 123 КВК України соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів [6].

Вчена Ю. Кернякевич-Танасійчук наголошує, що під час організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі слід дотримуватися принципу здійснення цілеспрямованого та безперервного впливу на засудженого, а також диверсифікації форм (групова, індивідуальна) та методів (бесіда, лекція, дискусія, переконання, консультування тощо) такої діяльності, враховуючи специфіку окремих груп засуджених, рівень їхньої соціальної та педагогічної занедбаності. Саме пошук нових форм соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі є актуальним питанням в умовах триваючого нині процесу реформування кримінально-виконавчої системи України. При цьому перевагу слід надавати індивідуальній роботі із засудженими, оскільки, як показала практика, негативними рисами масових форм соціально-виховного впливу на засуджених є їх формальний характер та мало ефективність [7, с. 141].

Досліджуючи окремі аспекти проведення соціальної роботи із засудженими до позбавлення волі жінками О. Сохач вказує, що жінки, які перебувають у місцях позбавлення волі, не можуть повною мірою, а деякі взагалі виконувати свої суспільні ролі, що негативно впливає на саму жінку, її родину. Саме тому жінки, засуджені до позбавлення волі, – специфічна категорія засуджених, що потребує особливого механізму подолання негативних наслідків покарання, досягнення мети виправлення. Враховуючи значну роль емоцій, неусвідомлених переживань на рівні підсвідомого, значну сугестивність, властиву жінкам, соціальний вплив на засуджених жінок має деякі особливості, які відображені в змісті соціальної роботи [8, с. 105].

На перший погляд може здаватися, що соціально-виховна робота при реалізації щодо засуджених до позбавлення волі має універсальний характер, а саме: не має чіткого нормативно закріпленого поділу щодо її застосування до різних категорій засуджених. Але дослідивши її глибинні підходи, форми та методи було з'ясовано, що соціально-виховна робота має індивідуальний характер для кожної конкретної категорії засуджених.

Саме тому соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі реалізується за допомогою програм диференційованого виховного впливу.

Враховуючи індивідуальні особливості осіб, які відбувають покарання сьогодні існують наступні програми диференційованого виховного впливу:

програма «Освіта»; програма «Професія»; програма «Правопросвітництво»; програма «Духовне відродження»; програма «Творчість»; програма «Фізкультура і спорт»; програма «Подолання алкогольної / тютюнової залежності»; програма «Подолання наркотичної залежності»; програма «Підготовка до звільнення»; програма «Формування життєвих навичок у повнолітніх засуджених»; програма «Формування життєвих навичок у неповнолітніх засуджених»; програма «Підготовка до звільнення ветеранів війни» [9].

Програми диференційованого виховного впливу на думку В. Жулковського та В. Баракти відіграють ключову роль у процесах виправлення та ресоціалізації засуджених. Їхня ефективність полягає у цільовій спрямованості, науково обґрунтованому підході та орієнтації на індивідуальні потреби та проблеми кожної категорії засуджених. Різноманітність програм від подолання залежностей і домашнього насильства до формування відповідального батьківства, дозволяє комплексно впливати на поведінку осіб, що відбувають покарання, забезпечуючи не лише зменшення ризику рецидиву, але й успішну соціальну інтеграцію після звільнення. Подальше вдосконалення та впровадження таких програм є важливою умовою ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи та підвищення рівня безпеки в суспільстві [10, с. 181].

Досліджуючи проблему ефективності соціально-виховної роботи в установах виконання покарань вчена В. Ворожбіт-Горбатюк зазначає про те, що привертає увагу масштабність, певна розпорошеність і різноаспектність визначення цілей і відповідної соціально-виховної роботи, що може привести до надмірної формалізації результатів такої роботи [11, с. 259].

На тлі стандартизованих елементів напрямів і змісту програм диференційованого виховного впливу та заходів соціально-виховної роботи з невідомих причин втрачено логічну вимогу забезпечення компетентнісного підходу у змісті програм диференційованого виховного впливу.

Виконання завдань у сфері виконання кримінальних покарань пов'язане з мотивацією, розумінням цілей реформування пенітенціарної системи та відповідним рівнем компетентності персоналу органів та установ виконання покарань і пробації. Цей аспект має стати ключовим в зоні найближчих рішень на усіх рівнях. Фахівець, який здійснює соціально-виховну роботу не лише має бути обізнаний з віковими, соціокультурними та іншими особливостями реалізації логічних

елементів такої роботи, але й володіти організаторськими компетентностями, бути менеджером в створенні команди фахівців з соціального забезпечення, працевдавців, освітян, психологів, правників тощо [11, с. 259].

Що стосується проведення соціально-виховної роботи з вагітними жінками або якими мають дітей в будинках дитини, крім класичних її форм та методів, які проводяться, на нашу думку, повинен застосовуватись окремий стиль, спрямований на організацію процесу позитивних змін, що сприяють зміні життєвої позиції [12, с. 170]. Також слід відмітити, що програми диференційованого виховного впливу поділяються на виховні та корекційні. На сьогоднішній день для такої категорії засуджених осіб розроблена корекційна програма з формування відповідального материнства та попередження жорстокого поводження з дітьми серед вагітних жінок і матерів з дітьми в установах виконання покарань під назвою «Я МАМА АБО ВСЕ ПРО ВИХОВАННЯ».

Корекційна програма – це комплекс заходів, спрямований на зміну поведінки засуджених та їхню ресоціалізацію, участь у якій рекомендується засудженому відповідно до його криміногенних ризиків та потреб. Такі програми також повинні враховувати інші можливості. Корекційна робота із засудженими (тренінгові заняття на зняття агресії та розвиток навичок саморегуляції, розвиток комунікативних навичок, стресостійкості, формування толерантності), заходи релаксації та зняття негативних психічних станів [13, с. 50].

Метою даної програми є сформувати у вагітної жінки, жінки з дитиною, яка перебуває в установі виконання покарань, готовність (знання, вміння, вмотивованість) до гармонійного виховання дитини на засадах відповідального материнства та без застосування насильства [14, с. 6].

Виходячи із структури цієї корекційної програми вона розрахована на широке коло суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Програма призначена для роботи з вагітними жінками та жінками, які перебувають в установах виконання покарань разом зі своїми дітьми до досягнення ними 3-х років. Також, теми програми можуть використовуватись у роботі з жінками, які мають дітей старшого віку та перебувають у виправних колоніях для жінок, з метою їхньої підготовки для підтримки стосунків з дітьми, забезпечення жінками виховання своїх дітей після звільнення.

Іншими словами можна сказати, що ця корекційна програма розрахована на обмежене коло суб'єктів, тобто до жінок, які готуються до материнства або вже народили дитину. Жінки, які виростили у дитячих будинках, або в сім'ях де не було батьківської турботи та не мають родинного досвіду, материнських навичок щодо догляду і виховання дитини, повинні навчитися правильному вихованню дитини, змінити своє світосприйняття, вчитися радіти статусу мами, відновлювати або підтримувати позитивні соціальні зв'язки, щоб материнство не обтяжувало, а підтримувало. Перебуваючи в місцях позбавлення волі дитина повинна відчувати материнську любов, ласку та піклування, а матері в свою чергу слід пам'ятати про свої обов'язки перед дитиною.

Матері, які перебувають зі своїми дітьми у виправних колоніях, на практиці часто не належним чином піклуються про дитину, зловживають своїми материнськими правами, не дотримуючись встановлених правил внутрішнього розпорядку. Ці позитивні зміни потрібні не для формалізму, щоб скоріше покинути виправну колонію, а для того, щоб змінити свої негативні установки, відновити соціальні навички, суспільно корисні зв'язки, дійсно досягти виправлення і ресоціалізації та побачити справжній сенс життя на волі.

Висновки. Отже, із вищевикладеного слід зробити висновок, що соціально-виховна робота є одним із головних засобів на шляху виправлення і ресоціалізації. Оскільки мова йде про відбування покарання засудженими жінками, то ця робота має певні особливості. Для підвищення ефективності соціально-виховної роботи персоналу необхідно застосувати правильний інструментарій заходів, одним з яких є корекційна програма. При проведенні соціально-виховної роботи щодо вагітних жінок або жінок, які мають дітей в будинках дитини, основна увага зосереджується на допомозі і підтримку жінки, яка буде або стала матір'ю. Спеціально для цієї категорії засуджених осіб була розроблена корекційна програма під назвою «Я МАМА АБО ВСЕ ПРО ВИХОВАННЯ». Реалізація цієї програми відбувається у формі тренінгу спеціально підготовленими співробітниками установи (тренерами) в обладнаному приміщенні, де є телевізор, фліпчарт та інші засоби для проведення тренінгу. Тренери створюють атмосферу, яка б сприяла зміні установок ціннісних орієнтирів, поведінки, прояв чуйності, позитивної спрямованості на свідоме материнство, подолання психологічних травм у жінок тощо. Здійснюється формування соціально корисних навичок щодо прав дитини та ролі батьків у їх забезпеченні, гармонійного виховання дитини, підготовки дитини до розлуки з матір'ю, відновлення стосунків з дитиною тощо.

Саме ця програма допомагає цій категорії жінок правильно виховувати дітей, змінити ставлення до дитини на краще, підвищити рівень обізнаності як матері-берегині, її значення для дитини та для суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавче право : навч. посіб. за заг. ред. Т.А. Денисової. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Київ: Істина, 2008. 400 с.
2. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі): резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 17.12.2015 р. № 70/175. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
3. Михайленко О.В. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими жінками в установах виконання покарань *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 122. С. 175-179.
4. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія. Одеса : ОДУВС, 2009. 173.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 19.11.2025).
6. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: зміщення акцентів. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: матеріали міжнар. наук.- практи. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 1 / гол. ред.: О.М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. С. 239-242.*
7. Сохач О. Соціальна робота з різними категоріями засуджених *Наукові пошуки майбутніх соціологів*. 2 (9), 2016 С. 103-107.
8. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених. (2016). Наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>.
9. Жулковський В.В. Барахта В.В. Програми диференційованого виховного впливу як інструмент виправлення та ресоціалізації засуджених у контексті пенітенціарної реформи України *Сучасна пенітенціарна система. Виклики та рішення в умовах воєнного конфлікту* : матеріали проф. наук. конф. (м. Чернігів, 29 травня 2025 р.) / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2025. 230 с.
10. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін.; наук. ред. В. Пивоваров] Харків: Право, 2024. – 331 с.
11. Мицька О.І. Окремі аспекти соціально-виховної роботи щодо вагітних жінок та жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях *Пенітенціарна система: історія, сучасність, майбутнє: матеріали наукових читань пам'яті генерал-полковника внутрішньої служби Штанька Івана Васильовича (м. Чернігів, 13 вересня 2024 р.)* / голов. ред. В.Ф. Пузирний; Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2024. 262 с.
12. Мірошніченко О.М. Застосування корекційних програм у роботі з засудженими як інструмент ресоціалізації. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації: матеріали III Міжнар. наук.-практи. конф. (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 1 листопада 2024 р.)*. в 2 т. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Т.2. 237 с.
13. Бойко О., Журавель Т., Романюк Г., Строева Н. (2022) Я – мама, або все про виховання: корекційна програма з формування відповідального материнства та попередження жорстокого поводження з дітьми серед вагітних жінок і матерів з дітьми в установах виконання покарань. Київ, 2022. ФОП Буря О.Д. 180 с.